

**О.М. Литвинова, В.В. Олійник, кандидати екон. наук, доценти
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва**

**АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА
В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Постановка проблеми. У сьогоднішніх складних економічних умовах зерно є одним з небагатьох видів сільськогосподарської продукції, що забезпечує виробникам стабільні доходи та високу економічну ефективність. Разом із тим складний стан сільського господарства в цілому спричиняє неповне використання наявного виробничого потенціалу і навіть його руйнування. Не є винятком в цій ситуації і зернові. Нехтування науково обґрунтованими системами землеробства, парцеляція земель, знищення матеріально-технічної бази, систем меліорації та іригації земель, економічної інтеграції та міжгосподарської кооперації, що відбулися протягом останніх десятиріч під час аграрної реформи, яка триває і досі, в жодній мірі не сприяли ані підвищенню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, ані поліпшенню фінансово-економічного стану сільськогосподарських виробників, ані зростанню добробуту селян. Але за рахунок деінтенсифікації виробництва було створено потужний потенціал, достатній не лише для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і, зокрема, зерна, але достатній і для якісних змін. Адже замість фактично знищеної системи сільського господарства тепер можливим є створення нової системи сільськогосподарського виробництва, з парком сучасних сільськогосподарських машин і на основі землі, не забрудненої рештками хімічних засобів захисту і догляду за рослинами. Іноземні фермери для того, щоб виробляти продукцію, яка не загрожує здоров'ю споживачів та має значно вищу ціну продажу, витрачають до чотирьох років на підготовку земельних угідь для органічного землеробства [8]. А в Україні значна їх частина не зазнавала впливу хімізації більш тривалий час та нині є доступною для використання.

Разом із тим є актуальними і традиційні підходи до підвищення економічної ефективності виробництва зерна. Це інтенсифікація

сільськогосподарського виробництва, відновлення науково обґрунтованих систем землеробства, найбільшою мірою адаптованих до природно-кліматичних умов територій, де ведеться господарювання, систем зональної спеціалізації, міжрегіональної кооперації та інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань економічної ефективності виробництва зерна зробили такі науковці, як В.Я. Амбросов [1], В.Г. Андрійчук [2] В.І. Бойко [3], Ю.П. Воскобійник [10], М.Г. Лобас [4], О.В. Овсянніков [10], О.В. Олійник [6, 7], Л.М. Худолій [11], С.М. Чмирь [12, 13], В.С. Шовкалюк [14], О.М. Шпичак [15], О.Г. Шпикуляк [10] та ін. Проте, їх ґрунтовні теоретичні набутки певною мірою потребують адаптації до сучасних економічних умов.

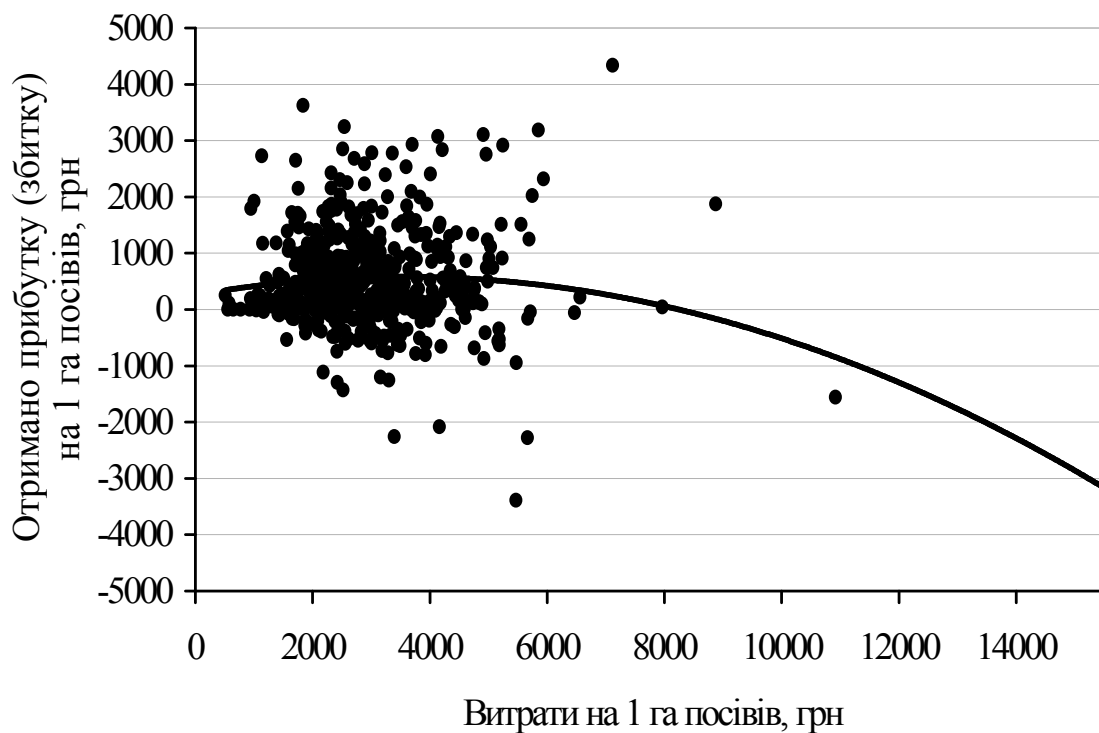
Метою дослідження є системний аналіз структурних складників економічної ефективності зернового виробництва в сільськогосподарських підприємствах Харківської області, зокрема доходів і витрат у поєднанні з іншими економічними показниками, аналіз впливу факторів на формування показників ефективності виробництва зерна та визначення напрямків її підвищення й обґрунтування раціональних стратегій щодо цього.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування раціональної стратегії забезпечення підвищення економічної ефективності виробництва зерна разом з теоретичними основами принципове значення має практичний досвід підприємств виробників, що досягли найкращих в галузі показників. В теоретичному плані всі стратегії можна умовно розподілити відповідно до двох крайніх позицій. Перша – це мінімально можливий (“нульовий”) рівень витрат із сподіванням на те, що все-одно якась кількість продукції буде одержана, а мінімальні витрати при цьому дозволять одержати високу ефективність. Ця стратегія певною мірою відповідає екстенсивному підходу. І друга, – коли виробник намагається залучити до виробництва максимальний обсяг ресурсів, щоб досягти одержати від них якнайбільшого економічного ефекту. Ця стратегія більше відповідає інтенсивному підходу, адже відповідно до нього економічне зростання відбувається за рахунок якісного поліпшення використання наявних виробничих ресурсів [5, 9].

Квінтесенцією всіх ресурсів, залучених до виробничого процесу, є вартість продукції, яка є інтегральним показником і піддається вимірюванню. Вадю вартісного підходу є те, що він не враховує структури залучених ресурсів, неоптимальність або нераціональність якої

може зменшувати їх економічну віддачу. Але, за будь-яких умов рівень інтенсифікації виробництва можна достовірно оцінити через обсяг виробничих витрат з розрахунку на одиницю продукції, або в цьому разі на одиницю посівної площі. В основі цього підходу лежать теоретичні положення, що розробив понад 200 років тому Т.Р. Мальтус [16], зокрема про спадну віддачу в сільському господарстві. А на підставі положення, що кожна гривня забезпечує спадну віддачу, за допомогою аналізу граничних величин можна визначити межу витрат, перевищення якої з погляду одержання максимального економічного ефекту буде неефективним. Насправді ця теза не підтверджується фактичними даними проведеного у 2011 р. обстеження 518 господарств-виробників зерна різних форм власності. Розрахунок зв'язку здійснювався за допомогою сучасного наукового статистичного пакета R методами кореляційного та регресійного аналізу, було побудоване кореляційне поле (рисунок). Утім навіть візуалізації даних (див. рисунок) достатньо для висновку про відсутність тісного зв'язку та підвищення ризику збитку у разі перевищення рівня виробничих витрат на зернові культури з розрахунку 5000 грн на 1 га посівів. А якщо витрати перевищують 10000 грн з розрахунку на 1 га посівів, збиток фактично є гарантованим (в умовах Харківської області).

Для виявлення додаткових резервів підвищення економічної ефективності розраховано модель багатофакторної лінійної регресії з покроковим відбором даних для включення в модель. Було проаналізовано 22 показники по 515 господарствах, включаючи врожайність, площу посівів, наявність тваринництва, питому вагу площі під зерновими у ріллі та ін. В результаті покрокового відбору (на основі Т-критерію за методом, що запропонували Т. Хасті, Д. Прегібон, В. Венаблес, Б. Ріплі [17, 18]) до фінальної моделі було включено 10 показників (табл. 1).

**Зв'язок між виробничими витратами та прибутком
по зернових та зернобобових культурах у сільськогосподарських
підприємствах Харківської області у 2011 р.**

Джерело: власні розрахунки за даними статистичної форми № 50-сг "Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік" Харківської області

Дані таблиці демонструють сучасний складний стан зернової галузі. Несподівано підтвердила свою ефективність стратегія "нульового" (мінімального) рівня витрат. А тому застосування на рівні сільськогосподарського підприємства класичних підходів та рекомендацій до підвищення економічної ефективності зернових культур потребує перегляду. Адже воно не тільки не завжди забезпечує очікуваний ефект, але навіть може стати причиною зниження прибутковості. Зокрема, нарощування рівня витрат з розрахунку на 1 га зернових в сучасних економічних умовах насправді підвищує ризик збитків, а не забезпечує зростання прибутковості.

1. Фактори впливу на економічну ефективність виробництва зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2011 р. (в порядку зменшення статистичної значущості)

Пор №	Показник	Статистична значущість	Вплив на ефективність під час нарощування
1	Врожайність зернових	Висока	Поліпшується
2	Витрати на 1 га посівів зернових	Висока	Погіршується
3	Повна собівартість реалізованих зернових	Висока	Погіршується
4	Виручка від реалізації зернових	Висока	Поліпшується
5	Площа під зерновими	Висока	Погіршується
6	Питома вага зернових в реалізації продукції та послуг	Висока	Поліпшується
7	Собівартість продукції сільського господарства та послуг	Середня	Погіршується
8	Виручка від реалізації продукції тваринництва	Середня	Поліпшується
9	Одержана державна допомога	Середня	Поліпшується
10	Обсяг продажу зернових (в натурі)	Низька	Погіршується

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Харківській області.

Те ж саме слід зазначити і стосовно нарощування площі під зерновими. Тобто в сучасних економічних умовах для підвищення економічної ефективності зернової галузі на перший план виходять завдання контролю за витратами в кожній ланці виробничого ланцюжка.

Слід зауважити, що це в цілому не суперечить рекомендаціям про доцільність підвищення рівня інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Але кожний захід щодо такого підвищення має бути економічно обґрунтованим. В цьому контексті привабливими можуть виявитись no-till та інші сучасні технології, що якісно відрізняються від традиційної оранки.

Також слід звернути увагу на позитивний вплив збільшення питомої ваги зернових у структурі реалізації сільськогосподарської продукції. Також ще раз підтверджено, що наявність в господарстві тваринницької галузі є фактором, що позитивно впливає на економічну ефективність. Крім того, було згруповано аналізовану сукупність [19]. В результаті одержано п'ять кластерів, параметри яких представлені в табл. 2. Розташування кластерів у порядку підвищення економічної ефективності дає змогу, по-перше, підтвердити викладене раніше і, по-друге, зробити такі висновки.

2. Кластери сільськогосподарських підприємств-зерновиробників Харківської області у 2011 р.

Пор. №	Одержано прибутку на 1 га зернових, грн	Витрати на 1 га зернових, грн	Урожайність зернових культур, ц/га	Площа під зерновими культурами, га	Площа ріллі, га	Питома вага площі під зерновими у ріллі, %	Питома вага зернових у виручці, %	Питома вага продукції тваринництва у реалізації, %	Одержано державної допомоги, тис. грн	Господарств у кластері, од.
1	287,60	2459,94	28	301	762	46,5	39,0	-	128,2	184
2	625,14	2975,39	35	863	1777	52,9	47,9	-	362,9	163
3	651,36	3753,71	44	2808	5256	56,4	45,9	13,6	1418,1	74
4	681,90	3224,79	40	1571	2941	56,4	44,9	11,4	810,4	83
5	1207,03	4301,70	47	8361	14145	61,3	55,2	9,6	2769,3	11

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Харківській області

1. Найбільш високу економічну ефективність в сучасних економічних умовах забезпечують господарства з найбільшим рівнем витрат (з розрахунку на 1 га), найбільшою площею ріллі та під зерновими культурами (в середньому 14,1 тис. га та 8,4 тис. га відповідно). Зерно становить в таких господарствах основу виробничої програми (займає в середньому понад 60 % ріллі та забезпечує більше половини обсягу від

надходжень сільськогосподарської продукції та послуг). Така питома вага є найбільшою у всій сукупності. Це потужні сільськогосподарські підприємства, що наближені до збутової, фінансово-кредитної та інших інфраструктур, деякі з них освоюють кошти іноземних інвесторів, а отже, мають доступ до провідних світових технологій, можуть експортувати свою продукцію без посередників. Цей кластер є найменшим за кількістю учасників. До нього належать такі господарства, як: “Трайгон Фармінг Харків”, ПП “Золота нива-1”, ТОВ “Зоря” ін. Характерною особливістю цього кластеру є найбільший розмір одержаної державної фінансової допомоги з розрахунку на одне господарство.

2. Прийнятний рівень економічної ефективності показали господарства наступних трьох кластерів. Але за іншими ознаками вони істотно різняться. Так, один з кластерів представлений господарствами, в яких повністю відсутня тваринницька галузь. Він є найбільшим за кількістю учасників. Площа ріллі та під зерновими культурами в цьому кластері порівняно мала і становить в середньому відповідно 1,8 тис. га та 0,9 тис. га. Розмір одержаного з розрахунку на 1 га посівів зернових прибутку є в цій групі найменшим з трьох, але і витрати тут були найменшими. Що стосується наступних двох кластерів з наявним тваринництвом, то найбільш істотна відмінність між ними полягає в розмірі площі ріллі та під зерновими культурами. Більш висока економічна ефективність була в господарствах кластера господарств з меншою площею.

3. Найбільшим за числом учасників виявився кластер невеликих господарств. Середня площа ріллі та під зерновими культурами в ньому складає відповідно 0,8 тис. га та 0,3 тис. га. Ці господарства мають найгірший рівень врожайності, найменшу питому вагу зернових у ріллі та виручці, найменший обсяг державної допомоги з розрахунку на господарство. Рівень витрат з розрахунку на 1 га посівів зернових також є найменшим, але низька врожайність є фактором, що стримує обсяг виробництва і, відповідно, реалізації, одержаного прибутку та, як результат, економічної ефективності.

Висновки. Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що для підвищення економічної ефективності господарств – виробників зерна – слід обрати такі орієнтири. Щодо розміру господарства з площею ріллі менше 1,0 тис. га виявились найменш ефективними. Проте концентрація площі в одному господарстві понад 3,0 тис. га сприяє помітному підвищенню виробничих витрат (з розрахунку на 1 га посівів) і тому висуває підвищені фінансові, організаційно-економічні та вимоги до

управління, несе підвищені ризики, через що не може однозначно вважатись доцільною і потребує додаткового обґрунтування в кожному конкретному випадку. Наявність тваринництва є фактором, що в цілому позитивно впливає на економічну ефективність. Найменший рівень виробничих витрат (до 2,5 тис. грн з розрахунку на 1 га посівів) призводить до помітно нижчої врожайності, яка не дозволяє одержати високої економічної ефективності. Прийнятними є витрати на рівні 3,0-3,2 тис. грн з розрахунку на 1 га, що і має стати орієнтиром для більшості господарств – виробників зерна. Подальше нарощування витрат може виявитись ефективним, але не гарантує збільшення розміру відповідних цим витратам майбутніх грошових надходжень, тому рішення мають прийматись на основі економічного обґрунтування доцільності таких витрат у кожному конкретному випадку. І останнє за порядком, але не за значенням: слід зазначити, що вирощування зернових при цьому має здійснюватись відповідно до науково обґрунтованих рекомендацій та інших агротехнологічних вимог.

Бібліографічний список: 1. Амбросов В.Я. Ефективність виробництва оригінального та елітного насіння зернових колосових культур / В.Я. Амбросов, Н.Ю. Єгорова // Вісн. аграр. науки. – 2010. – № 5. – С. 66-71. 2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с. 3. Бойко В.І. Обґрунтування раціонального розміщення виробництва зерна / В.І.Бойко // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С. 9-13. 4. Лобас М.Г. Розвиток зернового господарства України: монографія / М.Г. Лобас. – К.: Аграр. ін-т НВАТ «Агроінком», 1997. – 449 с. 5. Мочерний С.В. Економічна теорія / С.В. Мочерний. – К.: Академія, 2009. – 640 с. 6. Олійник О.В. Причини та наслідки нестабільності зернового ринку в Україні / О.В. Олійник // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 59-64. 7. Олійник О.В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: навч. посібник / О.В. Олійник – К.: ЦНЛ, 2006. – 224 с. 8. Правила для виробників сертифікованої органічної продукції і як пройти органічну сертифікацію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-44-34?start=1. 9. Сажина М.А. Экономическая теория: учеб. для вузов / М.А. Сажина, Г.Г. Чибриков. – М.: Норма, 2007. – 672 с. 10. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / О.Г. Шпикуляк [та ін.]; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки»; Укр. акад. аграр. наук. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. – 189 с. 11. Худолій Л.М. Економічний механізм формування і функціонування

ринку зерна в Україні: монографія / Л.М. Худолій. – К.: ІАЕ, 1998. – 211 с.

12. Чмирь С.М. Формування та розвиток зернового ринку України: монографія / С.М. Чмирь. – К.: Аграр. наука, 2007. – 376 с.

13. Чмирь С.М. Ефективність ринку зерна / С.М. Чмирь // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 118-121.

14. Шовкалюк В.С. Гармонізація економічних взаємовідносин у зерновому продовольчому підкомплексі України / В.С. Шовкалюк // Наук. вісн. нац. аграр. ун-ту. – 2003. – Вип. 66. – С. 82-91.

15. Шпичак О.М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 3-10.

16. Hansen G.D. Malthus to Solow / G.D. Hansen, E.C. Prescott // *American Economic Review*, American Economic Association. – 2002. – vol. 92 (4). – С. 1205-1217.

17. Chambers J. M. *Statistical Models in S* / J. M. Chamber, T. J. Hastie / Boca Raton, Fla: Chapman & Hall/CRC, 1992.- 624 P.

18. Venables W. N. *Modern Applied Statistics with S* / W. N. Venables, B. D. Ripley / New York: Springer, 2002.- 501 P.

19. Reynolds, A. Clustering Rules: A Comparison of Partitioning and Hierarchical Clustering Algorithms / A. Reynolds and other // *Journal of Mathematical Modelling and Algorithms*. – 2006. – vol. 5. – С. 475-504.

Литвинова Е.Н., Олейник В.В. Формирование эффективного производства зерна в сельскохозяйственных предприятиях Харьковской области. Исследованы основные аспекты формирования эффективного производства зерна в Харьковской области. Проведен анализ структурных составных экономической эффективности зернопроизводства, влияния факторов на эффективность производства зерна.

Litvinova O., Oliynik V. Forming efficient grain production in Kharkiv region agricultural enterprises. Main aspects of forming efficient grain production in Kharkiv region agricultural enterprises were researched. Grain production economic efficiency structural components analysis were analyzed together with grain production efficiency influential factors.